

«استقراض» و نقش آن در برنامه‌های توسعه اقتصادی

نوشته: عبدالصمد سمیعی

مقدمه:

استقراض (قرضه‌های عمومی) به عنوان یکی از بخشهای مهم تأمین مالی درآمد دولت، امروزه با گسترش وظایف و مسئولیتهای عمومی دولتها، اهمیت زیادی کسب نموده است. در بسیاری از کشورهای جهان برای جبران کسر بودجه و همچنین دستیابی به امکانات پولی و اعتباری جدید، مبادرت به استقراض از منابع مختلف می‌شود که با توجه به اوضاع و احوال خاص آن کشور، آثار تورمی و ضد تورمی و پی‌آمدهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مطلوب یا نامطلوبی بیار می‌آورد.

از لحاظ تاریخی، قرضه‌های عمومی سیر تحولی ویژه‌ای را طی نموده و در هر زمان و بنا بر مصالح عمومی جامعه، موافقان و مخالفان زیادی را با خود همراه داشته است. مثلاً با اینکه دانشمندان مکتب فیزیوکراتها* نظر مساعدی نسبت به استقراض عمومی داشتند و آن را برای تأمین مالی دولت ضروری می‌دانستند، در مقابل علمای اقتصادی مکتب کلاسیک** به خاطر اینکه استقراض دولت، در نهایت موجب افزایش مالیات و فشار بر مردم مالیات دهنده می‌گردد، آن را جایز نمی‌دانستند.

شکی نیست که تحولات و دگرگونیهای بسیار عمیق و وسیعی که در تمامی زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و غیره بوجود آمده، دنیای امروز ما را با دنیای دیروز بسیار متفاوت نموده است و به یقین با دنیای فردا نیز مشابهت زیادی نخواهد داشت. بنابراین می‌باید از کلیه امکانات و تواناییهای بالقوه حداکثر استفاده و بهره‌برداری بعمل آورد تا فردایی روشن و مطمئن برای نسلهای بعدی باقی گذاشت.

تحقق چنین هدف بسیار متعالی بدون برنامه‌ریزی منظم و اجرای دقیق طرحهای توسعه در تمامی

---

* فرانسواکنه و تورگو از معروفترین علمای این مکتب می‌باشند. پیروان مکتب فیزیوکرات معتقد بودند که زمین تنها منشأ ثروت است و دولت باید مالیات خود را از درآمدهای کشاورزی که حاصل زمین است، وصول کند.

** از علمای اقتصادی پیرو این مکتب می‌توان آدام اسمیت، ریکاردو، مالتوس و میل را نام برد. اینان بر حرکتیهای مداوم عوامل اقتصادی به جانب حالت تعادل در درون یک اقتصاد تأکید می‌کنند.

بخش‌های اقتصادی امکان‌پذیر نمی‌باشد. بدیهی است طرح‌ها و پروژه‌های عظیم به سرمایه و تکنولوژی و نیروی انسانی مجرب و دهها عوامل دیگر نیاز دارد تا تحت مدیریتی لایق و توانا، حرکت‌های سازندگی را با ابعادی درخور دنیای فردا آغاز نماید. در این رابطه چنانچه منابع مالی دولت تکافو نکند، بحث استقرار پیش می‌آید که خود از مباحث بسیار مهم اقتصاد و مالیه عمومی است.

در این مقاله کوشش می‌شود ضمن تشریح استقرار بخش‌های خصوصی و عمومی جامعه، تاریخچه مختصری از استقرار در ایران بیان شود و منابع و مصارف استقرار و سازمان‌های مالی جهانی همراه با اثرات استقرار در برنامه‌ریزی‌های توسعه اقتصادی مورد بررسی قرار گیرد. با این امید که بتواند زمینه مناسبی برای بحث و تحقیق استادان و کارشناسان و برنامه‌ریزان علاقه‌مند فراهم نماید و نسل‌های آینده را که از منافع حاصل از سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی و طرح‌های عمرانی استفاده خواهند کرد و طبعاً در تأمین مالی آن نیز سهم خواهند شد، با اوضاع و احوال اقتصادی امروز آشناتر سازد تا آگاهانه به قضاوت بنشینند.

استقرار چیست؟

«استقرار عمومی»^۱ به معنی وسیع کلمه استفاده از ظرفیتهای پس‌انداز جامعه و بکار انداختن آن در تأمین نیازهای مالی و یا در راه پیشرفت اقتصادی^۲ است. «قرضه» نیز یکی از مهمترین منابع درآمدهای غیرمالیاتی دولت را تشکیل می‌دهد که بعضاً بخش عظیمی از منابع مالی بودجه^۳ را به خود اختصاص می‌دهد.

از نظر مکاتب مالی جدید، درآمدی که در اقتصاد بخش خصوصی^۴ ایجاد می‌شود، به دو بخش عمده تقسیم می‌گردد. بخشی برای رفع نیازهای^۵ مردم هزینه می‌شود و عواید آن به جامعه باز می‌گردد و بخش دیگر به صورت پس‌انداز^۶ مولد، ظرفیت استقرار^۷ آن جامعه را تشکیل می‌دهد. قسمتی از پس‌انداز افراد و مؤسسات به صورت ذخیره^۸ باقی می‌ماند و چگونگی استفاده از آن و یا بازگشت به سرمایه‌گذاری، به ظرفیت اقتصادی و وضعیت فرهنگی افراد و جامعه بستگی پیدا می‌کند.

بانک به عنوان مهمترین و مؤثرترین عامل و ابزار اقتصادی، بیشترین نقش را در تکوین یا ابطال این دور و تسلسل به عهده دارد. بدین ترتیب که پس‌انداز ذخیره مردم را به صورت سپرده‌های ثابت یا مدت‌دار از آنان دریافت می‌کند و دوباره در برنامه‌ریزی‌های پولی^۹ مورد استفاده قرار می‌دهد.

یوزانس چیست؟

یوزانس^{۱۰}، در لغت به معنی مهلت قانونی یا عرفی است که برای پرداخت برات، سفته و یا اعتبارات اسنادی مدت‌دار، در نظر می‌گیرند به عبارت دیگر شخصی که خریدار کالایی است، تعهد می‌کند در سررسید معین مبلغی را که شامل قیمت کالا^{۱۱} و بهره متعلق به آن می‌باشد یکجا به طرف دیگر

1 - Governmental 2 - Economic progress 3 - Budget financial resources

4 - Private Economic 5 - Expenditure 6 - Saving 7 - Loans Capacity 8 - Reserve

9 - Fund Planning 10 - Usance 11 - Cost

پرداخت نماید.^{۱۲} برای محاسبه بهره‌مربوط نرخ یوزانس^{۱۳} توسط بانک مرکزی تعیین و ابلاغ می‌شود. این نرخ معمولاً به صورت درصد در سال می‌باشد.

بای بک چیست؟

در روش بای بک (BuyBack) بین دو کشور یا مؤسسات اقتصادی دو کشور قرار داد همکاریهای بلند مدت صنعتی به منظور انتقال تجهیزات، ماشین‌آلات، مواد اولیه و... منعقد می‌شود. بدیهی است سرمایه‌گذاری مورد نیاز نیز توسط کشور انتقال دهنده انجام می‌گیرد و پس از آنکه پروژه تولیدی به بهره‌برداری رسید سرمایه‌گذار طبق قرارداد از محصولات تولید شده برداشت می‌کند. این وضعیت تا استهلاك کامل سرمایه‌گذاری (بهای تجهیزات، ماشین‌آلات، مواد اولیه و سایر هزینه‌های انجام شده) ادامه می‌یابد. یکی از مزایای این روش این است که کالای تولید شده جایگزین واردات شده و متقابلاً با صدور بخشی از آن موجبات توسعه صادرات کشور فراهم می‌شود. روش بای بک برای کشورهایی که از لحاظ بودجه ارزی در وضعیت مطلوبی نیستند اگر به طور مناسب اجرا شود می‌تواند کارساز و مفید باشد.

تأمین مالی پروژه چیست؟

چنانکه کشور میزبان بخواهد بهای سرمایه‌گذاری را پس از بهره‌برداری و به صورت ارز پرداخت نماید می‌تواند از روش تأمین مالی پروژه (Project Finance) استفاده نماید. در این روش سعی می‌شود در زمینه‌هایی سرمایه‌گذاری به عمل آید که کالای تولید شده حتماً صادر شود و در خارج از کشور بازار داشته باشد تا بتوان آن محل آن نیازهای ارزی سرمایه‌گذار را طبق قرارداد تأمین نمود.

استقراض در اقتصاد بخش خصوصی

شرکتها و مؤسسات اقتصادی غیردولتی نیز در موارد و تحت شرایطی مبادرت به انتشار اوراق قرضه^{۱۴} می‌کنند. ورقه اوراق قرضه، برگ قابل معامله‌ای است که مصرف آن به صورت دریافت نوعی وام است با سود معین. دارندگان اوراق قرضه در اداره امور شرکت هیچگونه دخالتی نخواهند داشت و فقط به عنوان بستانکار شرکت تلقی می‌شوند.

در این گونه مؤسسات، موضوع فروش اوراق قرضه و شرایط صدور و انتشار آن باید همراه با اطلاعیه انتشار اوراق قرضه و اعلام کتبی به ثبت شرکتها در روزنامه رسمی نیز آگهی گردد. اوراق قرضه ممکن است قابل تعویض با سهام شرکت باشد که در این صورت می‌باید با نام باشد. شرکت سهامی عام زمانی می‌تواند اوراق قرضه منتشر نماید که شرایط زیر را رعایت کند:

۱ - کلیه مبلغ رسمی سهام پرداخت شده باشد.

۱۲ - داریوش امیری، یوزانس، مجله حسابدار شماره ۵۲۰ - ۵۱، صفحه ۶۴

13 - Usance Rate   14 - Loan Documents

- ۲ — دو سال تمام از تأسیس شرکت سپری گردد.
  - ۳ — در اساسنامه شرکت انتشار اوراق قرضه پیش‌بینی شده باشد.
  - ۴ — مبالغ اوراق قرضه متساوی باشد.
  - ۵ — دو ترازنامه متوالی شرکت به تصویب مجمع عمومی برسد.
  - ۶ — موضوع انتشار و فروش اوراق قرضه از طریق آگهی در روزنامه به عموم مردم اطلاع داده شود.
- اوراق قرضه ممکن است بی‌نام یا بانام باشد و هر یک از آنها عادی یا ممتاز باشد. در سر رسید می‌توان بهای اوراق قرضه و سود متعلقه را نقداً پرداخت نمود و یا با اوراق سهام جدید و اوراق قرضه جدید تبدیل و تعویض کرد.^{۱۵}

استقراض در اقتصاد بخش عمومی

استقراض به عنوان مهمترین درآمد غیر مالیاتی دولتها در نظام مالی و بودجه‌بندی عمومی نقش بسیار مهمی به عهده دارد. در موارد بحران و رکود اقتصادی، سوانح طبیعی و غیرطبیعی، برنامه‌ریزی و اجرای طرحهای توسعه اقتصادی، دولتها ناگزیر می‌شوند به سیاست کسر بودجه^{۱۶} متوسل شوند و کمبود درآمدهای عمومی را از طریق استقراض تأمین کنند. بدیهی است اصل و بهره وامهای دریافتی از محل درآمدهای مالیاتی و یا از سایر منابع پرداخت می‌شود.

در گذشته، درآمدهای استقراضی دولتها به نسبت مجموع درآمدهای عمومی بسیار ناچیز و اتفاقی بود و غالباً از طریق بانکهای خصوصی به طور مستقیم انجام می‌گرفت. امروزه استقراض دولت از دیدگاههای مختلف مانند: مدت بازپرداخت، نوع قرضه از لحاظ کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت، تضمین، نرخ بهره، شرایط عمومی و خصوصی استقراض، محل و نوع استفاده از قرضه، ویژگیهای قرض دهنده و بسیاری نکات دیگر مورد بررسی و تحلیل کارشناسان و تصمیم‌گیران قرار می‌گیرد. ذیلاً به تعاریف هر یک از موارد ذکر شده می‌پردازیم:

— **مبلغ وام:** مبلغ وام بنا بر ضرورت و نیاز وام‌گیرنده و توان مالی وام‌دهنده و بارعایت ظرفیت بازپرداخت وام بین طرفین مورد توافق قرار می‌گیرد.

— **اقساط وام:** مبلغ وام با توجه به سایر شرایط به تعدادی سهام مساوی یا نامساوی تقسیم می‌شود که به آن اقساط وام می‌گویند. معمولاً وامهایی که برای سرمایه‌گذاری خاصی پرداخت می‌شود، اقساط و بهره آن پس از بهره‌برداری بازپرداخت می‌گردد.

— **بهره وام:** نرخ بهره درصدی است که از طرف وام‌دهنده پیشنهاد می‌شود و مورد قبول وام‌گیرنده قرار می‌گیرد. این نرخ چنانچه بی‌رویه و خارج از مصالح کشور وام‌گیرنده، تحمیل شود،

۱۵ — علاقه‌مندان جهت مطالعه بیشتر و آگاهی از عملیات حسابداری اوراق قرضه می‌توانند به کتاب حسابداری شرکتها در ایران تألیف نویسنده و از انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی مراجعه نمایند.

مصائب و دشواریهای فراوانی پدید می‌آورد که نمونه‌های بارز آن در بین کشورهای مقروض قابل مشاهده و بررسی است.

— **تضمین وام:** ضمانت بازپرداخت وام از مسائل بسیار مهم در انعقاد قرارداد وام است. برای این کار وام دهنده برای جلوگیری از بروز هرگونه عاملی در عدم بازپرداخت بموقع وام، از وام گیرنده مطالبه وثیقه و ضمانت می‌نماید که باتوجه به وضعیت و شرایط خاص وام گیرنده از لحاظ اقتصادی، سیاسی، بین‌المللی و غیره بسیار متفاوت می‌باشد.

— **مدت وام:** مدت استهلاك و بازپرداخت وام مدت زمانی است که از تاریخ پرداخت وام تا بازپرداخت آخرین قسط وام طول می‌کشد. این مدت با در نظر گرفتن بسیاری شرایط و ملاحظات سیاسی و اقتصادی تعیین می‌گردد.

— **شرایط وام:** اغلب وامهایی که در سطح جهانی بین کشورهای مختلف ردوبدل می‌شود، علاوه بر شرایط عمومی و معمول، دارای تعدادی شرایط ویژه نیز می‌باشد. این شرایط ممکن است در جهت منافع وام گیرنده در نظر گرفته شود و یا برعکس مصالح وام دهنده مد نظر قرار گیرد.

استقراض عمومی و بودجه عمومی

بودجه عمومی دولتها از دو بخش عمده «درآمدهای عمومی» و «هزینه‌های عمومی» تشکیل می‌شود. لکن تجربه نشان داده است که در عمل وصول درآمدهای عمومی با اشکال مواجه می‌شود در حالی که هزینه‌های عمومی غالباً با فزونی همراه می‌باشد. بالاترین منبع درآمد دولتها که مالیاتها می‌باشد، جای بحث و بررسی فراوان دارد زیرا علاوه بر تأمین کننده بخش مهمی از هزینه‌های عمومی، به عنوان یکی از ابزارهای مهم سیاستهای ضدتورمی و انقباضی مطرح می‌باشد. این اهرم بسیار قوی می‌باید با افزایش سرمایه‌گذاریهای عمرانی و تولیدی همراه باشد. معمولاً در کشورهایی که به وضعیت تورم توام با رکود دچار شده‌اند، با برنامه‌ریزیهای اقتصادی تولیدی و افزایش فعالیتهای عمرانی و سرمایه‌گذاریهای ثابت و زیربنایی می‌توان وضعیت را در جهت بهبود و رونق اقتصاد تغییر داد. بسیار دیده شده است که افزایش مالیاتها تنها در بخش مالیات حقوق و بخش مالیات مشاغل موجب کاهش قدرت خرید افراد می‌شود و به مقدار محدود عامل کاهش تقاضا و در نهایت کنترل تورم می‌گردد. مالیات بردارایی (ثروت) و مالیاتهای غیرمستقیم چنانچه از لحاظ انتقال مالیات مورد کنترل دقیق و واقعی قرار نگیرد، نه تنها تحمیل به طبقات زحمتکش و مصرف کننده می‌گردد، بلکه تشدید کننده تورم و پیچیدگی اوضاع اقتصادی، نیز خواهد شد. این تورم لجام گسیخته و شتابان تمامی حرکت‌های مثبت اقتصادی را تحت الشعاع قرار می‌دهد و نتایج آن را می‌بلعد.

با بررسی وضعیت بودجه عمومی بعضی از کشورهای جهان سوم ملاحظه می‌شود که اعتبارات عمرانی آنها در سالهای اخیر نسبت به سالهای قبل کاهش داشته است و حال آنکه با توجه به نرخ رشد جمعیت و ضرورت سرمایه‌گذاری بیشتر در زمینه‌های آموزش و پرورش، بهداشت و درمان، مسکن، کشاورزی و... دورنمای نامطلوبی از امکان تحقق هدفهای توسعه اقتصادی و اجتماعی برای این

کشورها مشاهده می‌شود.

کنترل تورم و جلوگیری از احتکار و فرصت‌طلبی سوداگران در اولویت ویژه در برنامه‌های کوتاه مدت اقتصادی است زیرا افزایش بی‌رویه هزینه‌های فردی، خانوادگی و مؤسسات تولیدی و اقتصادی و در نهایت ازدیاد هزینه‌های عمومی، فشار اقتصادی، اجتماعی و روانی ناخوشایندی ببار می‌آورد. همچنین کاهش قدرت خرید مردم، کاهش سرمایه‌گذاریهای تولیدی و کاهش درآمد، تسهیل پس‌اندازهای مولد، افزایش نقدینگی^{۱۷} در بخشهای واسطه‌گری و اشتغال‌کاذب و غیرتولیدی افراد، افزایش بی‌رویه بهای ارزهای خارجی در مقابل پول داخلی، کاهش تولیدات و درآمد ملی و درآمد سرانه، تشدید بحران و رکود^{۱۸} اقتصادی از نشانه‌هایی است که می‌تواند برنامه‌ریزان اقتصادی را به تعمق وادارد و به فکر تدابیر قاطع اندازد.

تعمق و تفکر انسانهای متفکر موجب پیدایش راه‌کارهای مناسب و از دیگاه تکنوکراتها «برنامه‌ریزی» می‌گردد. هنگامی که صحبت از «برنامه»^{۱۹} به میان می‌آید بحث «بودجه»^{۲۰} و تأمین منابع مالی مکمل آن می‌شود زیرا هیچ برنامه‌ای بدون تخصیص مبالغی اعتبار و پول به مرحله اجرا و عمل در نمی‌آید.

انواع استقراض

در بررسی استقراض دو موضوع مورد توجه می‌باشد یکی از لحاظ زمان و طول مدت وام و دیگری محل تأمین وام.

الف — انواع استقراض از نظر زمان و طول مدت بازپرداخت

وامها از این حیث به سه دسته زیر تقسیم می‌شود:

— وامهای کوتاه مدت.^{۲۱}

— وامهای میان مدت.^{۲۲}

— وامهای بلند مدت.^{۲۳}

اصولاً تعیین مدت وام در کشورهای مختلف متفاوت است مثلاً بعضی کشورها قروض کمتر از یک سال را و بعضی دیگر کمتر از سه سال را به عنوان کوتاه مدت می‌پذیرند. قروض کوتاه مدت ممکن است به صورت اسناد خزانه، سپرده‌های خزانه و یا قرضه ملی انتشار یابد. در اسناد خزانه مبلغ سند، تاریخ انتشار و تاریخ استهلاك، نرخ بهره قید می‌شود. این اسناد معمولاً زمانی انتشار می‌یابد که دولت به قرضه‌های کوتاه مدت احتیاج داشته باشد و ضمناً بخواهد قدرت خرید اضافی را از دست مردم خارج نماید.

۱۷ — نقدینگی عبارت است از مجموع پول رایج در کشور. رشد سریع نقدینگی یکی از عوامل بروز تورم و در بعضی موارد معلول اصلی تورم می‌باشد.

۱۸ — از ویژگیهای حالت رکود اقتصادی می‌توان توقف نظام تولید، بیکاری عمومی، کاهش درآمد و قدرت خرید را نام برد.

19 – Plan 20 – Budget 21 – Short – Term 22 – Middle – Term 23 – Long – Term

وامهای میان مدت نیز در کشورهای مختلف سررسیدهای متفاوتی را دارا می‌باشد مثلاً قرضه‌های ۳ تا ۱۰ ساله و یا حتی تا ۲۰ ساله را وام میان مدت تلقی می‌کنند. امروزه قرضه‌های میان مدت بخش عظیمی از بدهیهای دولتها را تشکیل می‌دهد. این نوع قرضه ممکن است مستقیماً از طرف خزانه‌داری انتشار یابد و یا اینکه به‌طور غیرمستقیم و از جانب مؤسسات و شرکتهای دولتی صورت پذیرد. بدیهی است در حالت اخیر دولت و خزانه‌داری تضمین کننده بازپرداخت اوراق قرضه خواهند بود.

وامهای بلندمدت برای زمانهای بیش از ۱۰ سال منتشر می‌شود و به صورت قرضه‌های دائمی^{۲۴} در اختیار خریداران قرار می‌گیرد و هرچند گاه بهره یا سود^{۲۵} آن پرداخت می‌شود.

ب - انواع استقراض از نظر محل تأمین.

در این نوع تقسیم‌بندی محل تأمین یا محل پرداخت قرضه مورد توجه می‌باشد که به دو دسته تقسیم می‌شود.

– وامهای داخلی.^{۲۶}

– وامهای خارجی.^{۲۷}

وامهای داخلی به صورت قرضه ملی از طرف دولت منتشر می‌شود و در اختیار مردم و مؤسسات عمومی و خصوصی قرار می‌گیرد. ممکن است دولت از سیستم بانکی وام بگیرد و یا به‌طور غیرمستقیم و با اعلام ایجاد تسهیلات در امر حج و زیارت و یا فروش سکه، اتومبیل و غیره مبالغی از مردم دریافت نماید. وامهای خارجی از طرف دولتهای خارجی، سازمانهای مالی بین‌المللی، مؤسسات اقتصادی و شرکتهای خارجی در اختیار یک دولت قرار می‌گیرد. در وامهای خارجی درواقع از ظرفیت پس‌انداز خارجی استفاده می‌شود، ممکن است کشوری اوراق قرضه منتشر کند و آن را در بازارهای بورس بین‌المللی عرضه نماید. این امر در شرایطی صورت می‌گیرد که کشور ناشر اوراق قرضه از وضعیت اقتصادی، سیاسی و بین‌المللی خوبی برخوردار باشد.

از انواع دیگر وامهای خارجی، اعتبارات تهارتی^{۲۸} و اعتبارات فروشندگان^{۲۹} را می‌توان نام برد. اعتبارات تهارتی معمولاً در مبادلات و قراردادهای کشورهای بلوک شرق و اعتبارات فروشندگان، خاص کشورهای اروپای غربی و بلوک غرب می‌باشد. پذیرش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و حضور شرکتهای چند ملیتی یکی دیگر از انواع استفاده از امکانات مالی خارجی می‌باشد که در کشورهای جهان سوم رواج بسیار دارد.

تاریخچه استقراض در ایران

در ایران دولتها از زمانهای بسیار دور برای تأمین کسر بودجه و نیازهای مالی مبادرت به دریافت استقراض از کشورهای خارجی نموده‌اند. اولین وام به مبلغ ۵۰۰/۰۰۰ لیره انگلیسی با بهره شش

24 – Permanent Loans   25 – Profit or interest   26 – Internal Loans   27 – External Loans

28 – Clearing Credit   29 – Sellers Credit

درصد در زمان ناصرالدین شاه و برای پرداخت خسارت به یک شرکت انگلیسی به جبران لغو امتیاز دخانیات دریافت گردید. وامهای بعدی عموماً برای تأمین مخارج پادشاهان و همراهانشان به خارج از کشور و رفع نیازهای فوری دولت بوده است.

از جمله این وامها می توان اخذ وام در سال ۱۳۲۹ از روسیه به مبلغ ۱/۱۱۱/۱۰۰ لیره انگلیسی نقره با نرخ هفت درصد و به مدت ۱۵ سال را نام برد که درآمد گمرکات ایران (به استثنای گمرکات جنوب و بندر خلیج فارس) به وثیقه گذارده شد. همچنین اخذ وامی به مبلغ ۲۰۰/۰۰۰ لیره در سال ۱۳۳۱ از دولت انگلیس با نرخ بهره هفت درصد و به مدت دو سال و نیم که گمرکات جنوب وثیقه آن بود و نیز اخذ وامی به مبلغ ۱۰۰/۰۰۰ لیره انگلیسی از انگلستان با نرخ بهره هفت درصد را نام برد.

در طول سالهای ۱۳۳۲ تا ۱۳۳۳ دولت همواره با کسر درآمد مواجه بود و برای رفع حواجی فوری و با تصویب قوه مقننه به گرفتن مبالغ زیادی وام از بانک ملی مبادرت نمود.

در شهریور ۱۳۳۲ نخستین قسط از کمکهای باصطلاح بلاعوض آمریکا به ایران پرداخت گردید و از این تاریخ تا سال ۱۳۴۸ دریافت وام از خارج سیر صعودی پیدا نمود.

برای تأمین کسر بودجه سال ۱۳۳۴ مبلغ ۳۲ میلیون دلار وام دریافت و تا سال ۱۳۳۶ میزان وام دریافتی به حدود ۴۲۰ میلیون دلار بالغ گردید. آمار نشان می دهد که در آن زمان هر سال به طور متوسط بیش از ۱۴۰ میلیون دلار وام و اعتبار خارجی تحصیل شده است.

از سال ۱۳۳۴ تا پایان سال ۱۳۴۷ دولت ایران کلاً برای مبلغ ۲/۷۸۹/۰۴۲/۹۸۹ دلار وام و اعتبار خارجی قرارداد منعقد کرده است. از این مبلغ ۱/۳۷۴/۰۶۰/۳۳۳ دلار دریافت و مانده اصل وام قابل وصول ۱/۰۴۲/۰۶۲/۳۶۶ دلار بوده است. از مبالغ دریافت شده تا پایان سال ۱۳۴۷ مبلغ ۳۳۱/۹۹۸/۲۶۷ دلار بابت اصل و ۱۵۰/۶۹۹/۰۱۲ دلار به عنوان بهره پرداخت شده است.

منابع استقراض

منابع استقراض داخلی پس اندازهای مردم و مؤسسات و شرکتهای اقتصادی است. این قبیل استقراض عموماً به صورت نقدی است. منابع استقراض خارجی پس اندازها و سرمایه های خارجی است که ممکن است نقدی باشد یا جنسی. چنانچه استقراض خارجی به صورت جنسی باشد و وضعیت اقتصادی وام گیرنده از لحاظ عرضه و تقاضای کالا در حالت عدم تعادل باشد (تقاضا بیشتر از عرضه باشد) در این صورت کمکهای جنسی خارجی می تواند به تعادل اقتصادی کمک نماید. البته محاسبه میزان عدم تعادل و جلوگیری از مصرف گرایی، کاری است بسیار دشوار. باید توجه داشت که چنانچه این قبیل کمکها با برنامه ریزی توسعه اقتصادی و افزایش تولید همراه نباشد، نمی تواند بسیار قطعی باشد و کشور وام گیرنده ناگزیر می شود برای جبران کمبود تولید به اخذ وامهای جنسی جدید مبادرت نماید.

چنانچه کشور وام گیرنده در حالت تعادل اقتصادی باشد، وامهای جنسی خارجی موجب کاهش قیمت کالا و تعطیلی کارخانه های تولیدی می شود. وامهای نقدی خارجی ممکن است به صورت سرمایه گذاری خارجی در طرحهای عمرانی کشور وام گیرنده انجام شود و یا به صورت پرداخت نقدی یا

اعتباری باشد. در حالت اخیر کشور وام گیرنده ناگزیر است در ازای ارزهای دریافتی مورد مصرف در داخل کشور، پول داخلی منتشر نماید و یا از سپرده‌های بانکی استفاده کند. باید توجه داشت که اگر راه کارهای مطرح شده با مطالعات دقیق و بررسیهای واقع بینانه همراه نباشد، ثبات اقتصادی را مختل خواهد کرد و افزایش قیمتها و تورم را بدنبال خواهد داشت.

یکی دیگر از منابع استقراض خارجی، فروش اوراق قرضه دولتی در بازارهای بین‌المللی بورس می‌باشد. وضعیت اقتصادی مطلوب و وجود تضمین کافی در بازپرداخت اوراق قرضه نقش مهمی در موفقیت کشور منتشر کننده اوراق قرضه خواهد داشت.

مصارف استقراض

زمینه‌های مصرف استقراض ممکن است مثبت و سازنده باشد و یا اینکه منفی و زیان‌آور. به عبارت دیگر ممکن است، وامهای دریافتی به مصرف توسعه اقتصادی کشور و ایجاد مراکز صنعتی و رفاهی عمومی برسد. در این مورد آثار اقتصادی و اجتماعی وام، مثبت ارزیابی می‌شود و درآمد حاصل از اجرای برنامه‌های اقتصادی هزینه بهره وام را جبران می‌کند و گشایشی در وضعیت اقتصادی بوجود می‌آورد. بدیهی است شرط موفقیت در این زمینه وجود برنامه‌ریزی اقتصادی واقعی، اجرای صحیح برنامه‌ها و نظارت مستمر و همه جانبه در اجرای امور است.

آثار منفی وامهای دریافتی در شرایطی مورد بحث قرار می‌گیرد که وام صرفاً برای جبران کسر بودجه ناشی از هزینه‌های جاری و غیر تولیدی اخذ و به مصرف برسد. یا اینکه به علت عدم تعادل بین عرضه و تقاضای کالا، به جای برنامه‌ریزی و افزایش مراکز تولیدی مبادرت به اخذ وام جهت خرید کالا از خارج شود. زیان این روش کار از جنبه‌های مختلف قابل بررسی است اولاً کالای تولیدی دارای ارزش افزوده اقتصادی^{۳۰} است که نصیب کشورهای خارجی می‌شود. ثانیاً سودآور بودن فعالیتهای خرید و فروش و واسطه‌گری بتدریج علاقه مردم را از فعالیتهای تولیدی کاهش می‌دهد و ثالثاً گرایش به مصرف کالا روز بروز افزایش می‌یابد و دولت ناگزیر می‌شود با اخذ وام جدید دامنه عملیات را وسیع‌تر نماید تا شاید بتواند توقعات نامحدود عمومی را در مصرف کالا و خدمات پاسخ گوید.

سازمانهای جهانی قرض دهنده

در سال ۱۹۳۰ برای نظارت بر بازپرداختهای ناشی از جنگ اول جهانی بانک تسویه‌های بین‌المللی^{۳۱} که مستقر در سوئیس می‌باشد، ایجاد گردید لیکن تاریخ تشکیل سازمانهای جهانی قرض دهنده با خاتمه جنگ دوم جهانی قرین می‌باشد. در ابتدا دو مؤسسه بین‌المللی بشرح زیر ایجاد گردید:

۱ - صندوق بین‌المللی پول^{۳۲} برای رفع مشکلات موقتی در موازنه پرداختهای اعضا.

۳۰ - ارزش افزوده اقتصادی یعنی ارزش مجموع کالا و خدمات تولید شده منهای ارزش کالا و خدماتی که در جریان تولید قرار گرفته است.

31 - Bank for international settlements 32 - International monetary Fund (IMF)

۲ — بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه^{۳۳} برای کمک به ترمیم خرابیهای جنگ و توسعه اقتصادی کشورهای کم درآمد.

گروه بانک جهانی متشکل از سه سازمان بین‌المللی ترمیم و توسعه، شرکت مالی بین‌المللی و موسسه توسعه بین‌المللی نیز جهت توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه بوجود آمد که یکی از شروط عضویت در دو سازمان دیگر عضویت در بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه می‌بود.

علاوه بر کمکهایی که به صورت وام از طرف سازمانهای جهانی در اختیار کشورهای در حال توسعه قرار داده می‌شود، ممکن است کمکهایی نیز تحت عنوان همکاری منطقه‌ای بین گروهی از کشورها ردوبدل شود. در این همکاریها که به صورت تعرفه‌های مجانی، از طرف سازمان بین‌المللی تجارت و تعرفه گمرکی صورت می‌گیرد و یا چند کشور با حذف تعرفه‌های گمرکی بین خود، اتحاد گمرکی برقرار می‌سازند و تعرفه گمرکی مشترکی در برابر سایر کشورهای جهان بوجود می‌آورند.^{۳۴} همکاری فنی یکی از انواع همکاریهای منطقه‌ای است که با موفقیت خوبی همراه بوده است. همچنین برقراری همکاری در واریز پرداختهای خارجی و در برنامه‌ریزی منطقه‌ای را نیز می‌توان نام برد.

نکته بسیار مهمی که تذکر آن ضروری است این است که کشورهای که کمکهای مالی و فنی در اختیار کشورهای کم رشد قرار می‌دهند، خود نیز از مزایای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی زیادی برخوردار می‌شوند و تثبیت اقتصاد پیشرفته آنان در عالیت‌ترین سطح اشتغال کامل و کنترل آشکار و نهان اوضاع در زمینه‌های مختلف از آن جمله است.

اثرات «استقراض» در برنامه‌های توسعه اقتصادی

استقراض پدیده‌ای است قدیمی و بسیار مؤثر. قدمت آن شاید با تاریخ زندگی اجتماعی انسان همزمان باشد. تأثیر استقراض و جنبه‌های مثبت و منفی آن در محدوده زندگانی افراد، خانواده‌ها، سازمانها، کشورها و بالاخره در سطح جهانی از مباحث عمومی و فراگیری است که نه تنها دانشمندان و کارشناسان ذربط را درگیر نموده است، بلکه قرن‌هاست میلیون‌ها نفر از افراد مقروض یا قرض دهنده را به خود مشغول داشته و زندگی حال و آینده سایرین را نیز تحت تأثیر قرار داده است. با توجه به وسعت و گستردگی زمینه‌های مطالعه و بررسی موضوع، در این قسمت صرفاً اثرات استقراض، داخلی و خارجی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مورد بحث قرار می‌گیرد.

اثرات استقراض داخلی

قرضه داخلی غالباً به صورت قرضه دولتی مطرح می‌شود و در مواقعی که درآمدهای مالیاتی و

33 – International Bank for Reconstruction and Development – (I.B.R.D)

۳۴ — توسعه اقتصادی، تألیف چارلز پ. کیندل برگر، ترجمه رضا صدوقی، از انتشارات مدرسه عالی مدیریت گیلان، صفحه ۶۵۲.

سایر درآمدهای عمومی تکافوی هزینه‌های عمومی دولت (جاری و عمرانی) را نمی‌کند، مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

اثرات قرضه داخلی در صورتی که حساب شده و طبق برنامه‌ریزی‌های دقیق انجام شود، بسیار مثبت و در جهت تثبیت اقتصادی، کنترل تورم، کاهش سطح تقاضا و تعادل بیشتر بین توقعات و انتظارات عمومی با امکانات و مقدرات ملی خواهد بود. به طور کلی می‌توان گفت که قرضه داخلی به منزله انتقال قدرت خرید مردم و مؤسسات اقتصادی به دولت در جهت استفاده بهتر و ضروری‌تر از آن می‌باشد. سرمایه ملی منبعی است که سایر عوامل تولید ملی مانند زمین، کار، تکنولوژی و مدیریت را قادر به کار و بازدهی می‌سازد. استقراض عمومی بخشی از سرمایه ملی است و سهمی است که عموم مردم جهت شرکت در سازندگی و توسعه جامعه می‌پردازند.

باید توجه داشت که هزینه‌های عمومی اگر از نظر فعالیت عمومی «خرج» تلقی می‌شود، لیکن از لحاظ فعالیت اقتصاد خصوصی «درآمد» تلقی می‌گردد. دولت اگر برای اجرای سیاستهای اقتصادی و اجتماعی کالا و خدمات مورد نیاز خود را خریداری می‌کند و درآمدهای حاصل از قرضه عمومی را در ازای آنها می‌پردازد، در مقابل فروشندگان کالا و خدمات از این مبادله منتفع می‌شوند و درآمدهای حاصل قدرت خرید جدیدی در بازار دادوستد بوجود می‌آورد. برای نشان دادن اثرات هزینه‌ها و پس‌اندازهای ملی در جریان تولید ملی به مثال ساده زیر که آمیخته‌ای است از حسابداری و اقتصاد توجه فرمایید:

باید توجه داشت که اگر پس‌انداز ملی به صورت قرضه عمومی در اختیار دولت قرار نگیرد، می‌تواند به مجرد تغییر الگوها و گرایشهای مصرفی، ثبات اقتصادی را در معرض تهدید قرار دهد و با افزایش اولیه قیمت‌ها، به بازار خرید هجوم بیاورد و تورم^{۳۶} خفیف را تشدید نماید. سیاست مالی جذب پول اضافی

تولید ناخالص ملی	۱۰۰۰
کسر می‌شود: هزینه تمام شده تولید	(۶۰۰)
درآمد ناخالص ملی	۴۰۰
کسر می‌شود: استهلاک و هزینه سربار	(۱۰۰)
درآمد خالص ملی ^{۳۵}	۳۰۰
مصرف ملی (حدود ۸۰٪)	۲۴۰
پس‌انداز ملی (حدود ۲۰٪)	۶۰

۳۵ - درآمد ملی National Income عبارت است از مجموع ارزش کالا و خدمات تولید شده در یک سال به طور خالص.

ممکن است علاوه بر انتشار اوراق قرضه به صورت افزایش نرخ و منابع مالیاتی نیز انجام شود که اثرات اقتصادی و اجتماعی خاص خود را پدید می‌آورد.

سیاست استفاده از قرضه ملی در دوران رکود اقتصادی در ابتدا از طرف «جان مینارد کینز»^{۳۷} انگلیسی مطرح شده و طی آن دولت به وسیله استقراض، پس اندازهای اضافی درآمد را در مراحل رکود اقتصادی جمع‌آوری و از طریق بودجه عمومی بکار می‌انداخت.

اثرات استقراض خارجی

قرضه خارجی همان‌گونه که قبلاً بحث شد، انتقال پس انداز خارجی به داخل کشور می‌باشد. این انتقال یا به‌طور مستقیم و به وسیله دولتهای خارجی صورت می‌گیرد و یا به صورت غیرمستقیم و از طریق شرکتها و مؤسسات اقتصادی بخش خصوصی خارجی انجام می‌شود. نوع دیگر قرضه خارجی استفاده از وامها و کمکهای سازمانهای مالی بین‌المللی است که ویژگیها و شرایط خاص خود را دارد.

قرضه خارجی علاوه بر شرایط و نکاتی که معمولاً در قراردادهای پروتکل^{۳۸} تنظیمی ذکر می‌شود، ممکن است، سه مطلب بسیار مهم را دربر داشته باشد که اینک مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱- قرضه خارجی ممکن است مستلزم قبول شرایط و ملاحظات باشد که از لحاظ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی برای کشور قرض‌گیرنده قابل قبول نباشد و یا تحمیل گردد.

۲- استفاده از قرضه خارجی ممکن است به علل مختلف رو بترتیب گذارد به طوری که استرداد آن در آینده از توان و ظرفیت مالیاتی کشور قرض‌گیرنده خارج باشد و به‌صورت بزرگترین مشکل جامعه تجلی پیدا کند.

۳- محل مصرف و نوع استفاده از قرضه خارجی بدون ضوابط و معیارهای حاکم بر کشور قرض‌گیرنده و به‌دور از مصالح و منافع حال و آینده جامعه صورت پذیرد که در نتیجه نه تنها مفید نخواهد بود؛ بلکه ممکن است بازده سرمایه‌گذاری از بهره وامهای دریافتی کمتر باشد.

فاجعه زمانی بوجود می‌آید که امکانات مالی جدید توسط عده‌ای سوءاستفاده‌کننده دوباره از مملکت خارج بشود. در چنین وضعیتی کشور قرض‌گیرنده ناگزیر خواهد بود برای بازپرداخت بهره و اقساط وام به دریافت وامهای جدید با شرایط سخت‌تر مبادرت نماید که حاصل آن حجیم‌تر و سنگین‌تر شدن توده عظیم بهمنی است که به هر حال با حرکت و غلطیدن خود همه‌چیز را منهدم و نابود خواهد کرد. با توجه به اهمیت موضوع، کلیه آثار قرضه خارجی تحت دو عنوان کلی آثار منفی و آثار مثبت مورد بررسی قرار می‌گیرد:

الف - آثار منفی قرضه خارجی

۱- ایجاد وابستگیهای اقتصادی

استقراض خارجی معمولاً برای کشور قرض‌گیرنده نوعی وابستگی اقتصادی به کشور

قرض‌دهنده بوجود می‌آورد. این وابستگی می‌تواند هم به لحاظ مسائل فنی و شرایط استقراض باشد و هم اینکه با زمینه‌سازیهایی قبلی انجام پذیرد که در نتیجه بسیار زیانبار خواهد بود. همچنین وابستگی روزافزون به مواد اولیه، کالاهای واسطه‌ای، ماشین‌آلات و تجهیزات فنی و بالاخره کارشناسان خارجی، وضعی را بوجود می‌آورد که نیاز به امکانات مالی و سرمایه‌های خارجی روزبروز شدیدتر و وابستگی اقتصادی عمیق‌تر گردد.

مسئله دیگر در این رابطه این است که غالباً کشورهای قرض‌دهنده علاقه‌مند هستند که قسمتهایی از استقراض به ایجاد قدرت خرید برای کالاهای خدمات صادراتی آنها صرف شود. به عبارت دیگر کشور قرض‌دهنده وضعیت تولید و اشتغال را در کشور خود بهبود می‌بخشد و وابستگی اقتصادی کشور قرض‌گیرنده را افزایش می‌دهد. یکی دیگر از زمینه‌های وابستگی اقتصادی، استفاده از نیروی کار ارزان کشور قرض‌گیرنده در مواردی است که موضوع استقراض ایجاد مراکز صنعتی و تولید مونتاژ می‌باشد. از آنجایی که این نوع صنایع وابسته به مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای و قطعات ساخته شده توسط کشورهای پیشرفته و قرض‌دهنده می‌باشد، با استفاده از نیروی کار ارزان و معافیت‌های گمرکی و سود بازرگانی و سایر تسهیلات ایجاد شده، هزینه تمام شده و قیمت کالاهای تولید شده کاهش می‌یابد و بخوبی بازار داخلی و احیاناً بخشی از بازارهای خارجی را جذب می‌کند و در نهایت کشورهای پیشرفته و قرض‌دهنده برندگان اصلی خواهند بود زیرا با انتقال تکنولوژی، مصرف نهایی کالاهای خود را افزایش می‌دهند و بازار فروش آنها را در اختیار می‌گیرند. حاصل کار برای کشور وام‌گیرنده وابستگی اقتصادی از لحاظ سرمایه‌گذاری، نیروی کار و اشتغال، مواد و غیره خواهد بود.

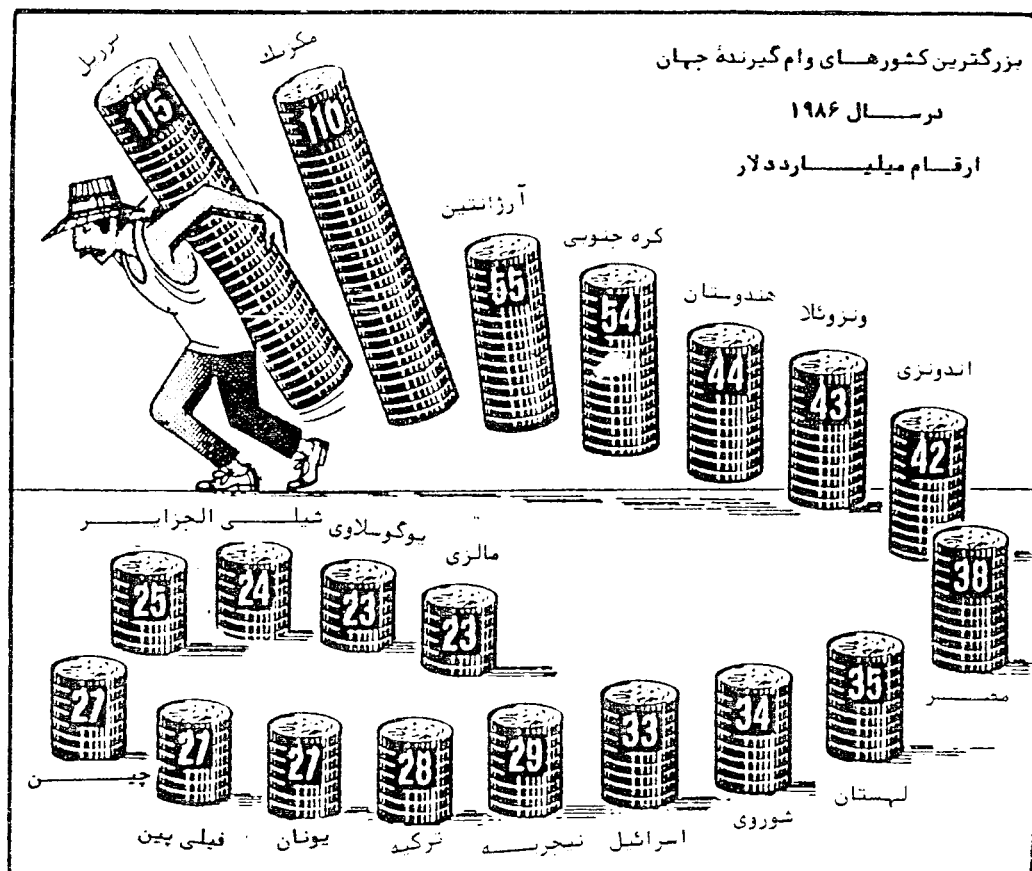
با توجه به اینکه استقراض، نوعی مصرف از درآمد آیندگان بحساب می‌آید، اگر به طور صحیح و اصولی مورد استفاده و بهره‌برداری قرار نگیرد، نسل‌های آتی را نیز تحت فشار و وابستگی اقتصادی قرار خواهد داد. بدیهی است قطع وابستگی اقتصادی ریشه‌دار، برای آیندگان مشکلات و پی‌آمدهای فراوانی به دنبال خواهد داشت.

شاید اغلب کشورهای وام‌گیرنده جهان در ابتدا با هدف‌های توسعه و پیشرفت اقتصادی مبادرت به اخذ وام کرده‌اند، لیکن در عمل نه تنها با بحرانهایی اقتصادی مواجه شده‌اند، بلکه دیون بسیار سنگینی برای مردم خود به‌ارمغان آورده‌اند که نسل‌های زیادی می‌باید فشار آن را تحمل نمایند. طرح زیر^{۳۹} نمونه‌ای از واقعیتهای موجود جهان را ترسیم می‌کند.

۲ - ایجاد وابستگیهای سیاسی

سیاست و اقتصاد دو روی یک سکه می‌باشند. و چه بسیارند مواردی که وابستگی اقتصادی منتهی به وابستگی سیاسی و بالعکس وابستگی سیاسی منجر به وابستگی شدید اقتصادی شده است. غالباً دیده شده است که هدف اصلی و پنهانی کشور قرض‌دهنده، ایجاد موقعیت سیاسی و بسط نفوذ خود در کشور قرض‌گیرنده می‌باشد. همچنین امکان دارد با ورود تکنولوژی جدید و زیر پوشش کارشناس و متخصص فنی عده‌ای از عوامل جاسوسی و سیاسی نیز به کشور وام‌گیرنده وارد شود که

۳۹ - این طرح از مجله DTC (Development and cooperation) شماره ۵/۱۹۸۸ صفحه ۵ اقتباس شده است.

تهدیدی است برای استقلال سیاسی و امنیت ملی کشور. ممکن است بخشی از استقراض خارجی مستقیماً یا به طور غیرمستقیم صرف خرید وسایل نظامی و ورود کارشناسان نظامی شود بدیهی است این امر بتدریج وابستگی نظامی و در نهایت وابستگی سیاسی کشور وام گیرنده را به دنبال خواهد داشت.

تجربه نشان می دهد که استقراض خارجی بعضاً موجبات دخالت در امور داخلی و سیاسی کشور وام گیرنده را بوجود می آورد. به عنوان مثال بعضی از شروط صندوق بین المللی پول را می توان نام برد که طی آن کشور وام گیرنده ناگزیر می شود در مورد کاهش هزینه ها و حذف سوبسید دولتی، کاهش ارزش برابری پول ملی در مقابل پول های خارجی، حذف بعضی از مقررات گمرکی و آزادی بازرگانی خارجی و ... اقدام نماید.

۳ - ایجاد وابستگیهای فنی، تکنولوژیکی و فرهنگی

مسئله انتقال تکنولوژی در کشورهای در حال رشد و پی آمدهای مختلف آن موضوعی است که مدتهاست مورد بحث صاحب نظران و علاقه مندان قرار گرفته است. در این قسمت به طور مختصر اشاره می شود که بهره گیری از تکنولوژی بیگانه که معلول استفاده از استقراض خارجی می باشد، خود عامل نتایج فرهنگی و روانی بسیاری است. استفاده از راه حل های مقطعی و سهل و ساده حاصل از استقراض

خارجی برای مواجه شدن با مشکلات اقتصادی و مالی جامعه، نیروی ابتکار و خلاقیت و نوآوری و نواندیشی را از انسانهای مبتکر و مدیران لایق و توانا می‌گیرد و به جای آن الگوهای ساخته شده که در محیط اجتماعی و فرهنگی کشورهای صنعتی آزمایش شده است، قرار می‌دهد. امکانات فنی و تکنولوژی هر جامعه می‌باید در شرایط خاص فرهنگی آن جامعه رشد یابد و گسترش پیدا نماید تا مقبولیت عامه پیدا کند در غیر این صورت نوعی وابستگی و دنباله‌روی و شبیه‌سازی در امور فنی و تکنیکی بوجود می‌آورد.

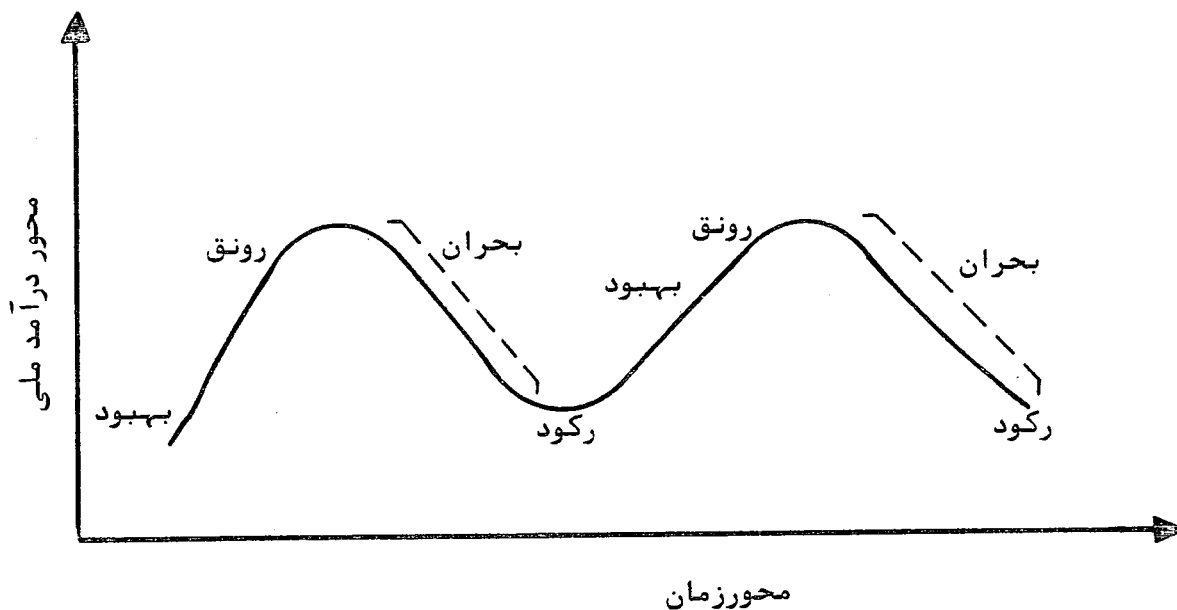
ب - آثار مثبت قرضه خارجی

آثار مثبت قرضه خارجی با این مفروضات مورد بررسی قرار می‌گیرد که شرایط مطلوب از جهات مختلف در نظر گرفته شده باشد و با برنامه‌ریزیهای واقعی و دقیق و رعایت اولویت در هدفها و نیازهای جامعه و تجهیز تمامی منابع مالی و اقتصادی، انسانی، تکنولوژی و مدیریت در جهت پیشرفت و توسعه اقتصادی و بازسازی همه‌جانبه مملکت گامهای اساسی برداشته شود و برای تأمین بخشی از نیازهای ارزی، از منابع خارجی و تحت شرایطی مطلوب و مناسب استفاده بعمل آید.

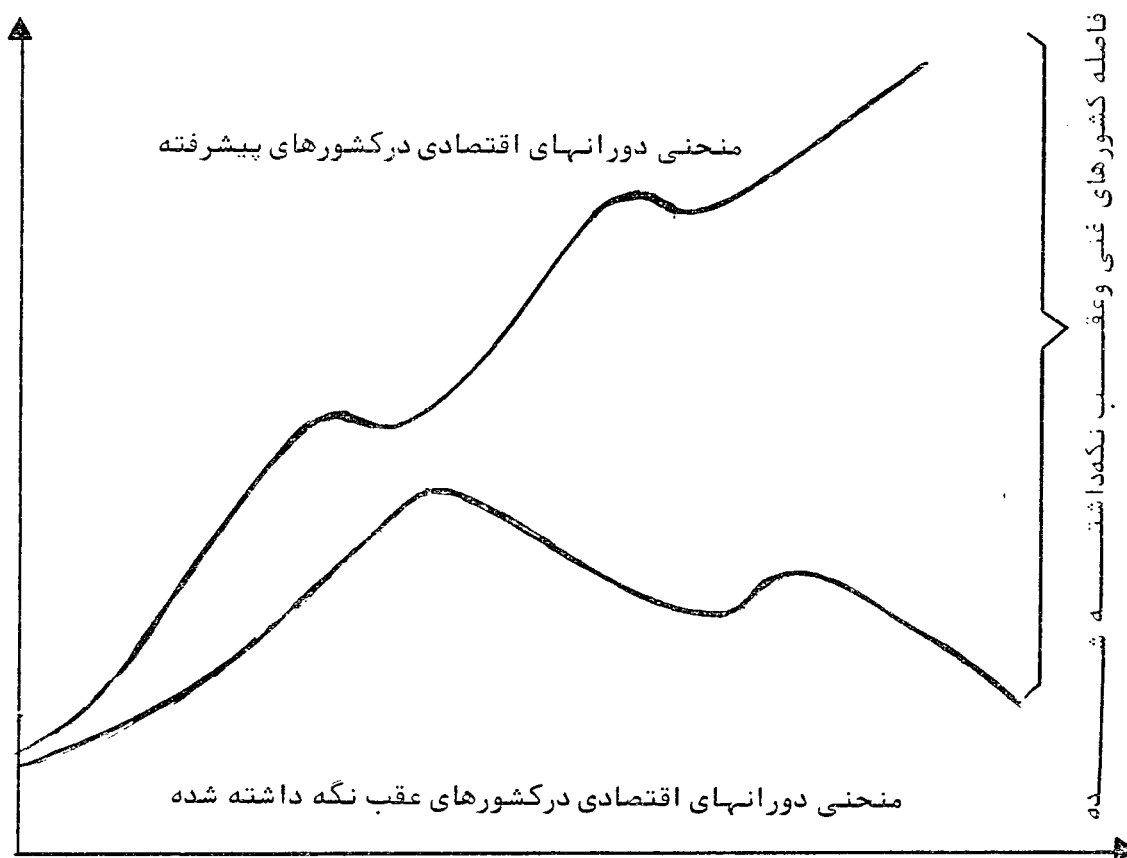
۱ - ایجاد رونق اقتصادی

می‌دانیم که دورانیهای اقتصادی معمولاً مراحل چهارگانه بهبود، رونق، بحران و رکود را طی می‌کند مدت زمانی که هر یک از وضعیتهای چهارگانه طول می‌کشد بستگی به برنامه‌ریزیها و اجرای صحیح آنها دارد. به‌طور معمولی هر دوران اقتصادی منحنی زیر را طی می‌نماید:

کشورهای صنعتی و پیشرفته سعی می‌کنند وضعیتهای بهبود و رونق اقتصادی را برای کشور خود هر چه طولانی نمایند و شرایط بحران و رکود را بسیار کوتاه و زودگذر کنند. در مقابل کشورهای عقب نگه داشته شده اجباراً ناگزیر می‌گردند زمان بسیار کوتاه بهبود و رونق و مدت بسیار طولانی

بحران و رکود را تحمل نمایند که در نتیجه فاصله بین کشورهای غنی و عقب‌نگه داشته شده روز بروز عمیق‌تر می‌شود.

چنانچه استفاده از وام خارجی در جهت ایجاد مراکز تولیدی و اشتغال نیروی کار و در نهایت بهبود و رونق اقتصادی باشد، نقش مثبت و سازنده‌ای در وضعیت اقتصادی کشور و ام‌گیرنده ایفا می‌نماید.

۲ — گسترش صنایع و تکنولوژی

در شرایطی که امکانات داخلی کشور تکافوی بازسازی صنایع و گسترش تکنولوژی را ندهد، می‌توان از استقراض خارجی در این مورد کمک گرفت.

۳ — افزایش مهارت و تخصص علمی و فنی

ورود صنایع مدرن و تکنولوژی پیشرفته که در نتیجه استفاده صحیح از استقراض خارجی صورت می‌گیرد، موجب می‌شود در کشور میزبان مشاغل تخصصی و ارتباطات جدیدی بوجود آید. افزایش مهارت و تجربیات علمی و عملی از مهمترین دست‌آورد هایی است که برای جهش اقتصادی و تحول اجتماعی هر کشور خصوصاً کشورهای در حال توسعه ضرورت دارد و ضامن موفقیت و پیشرفتهای آینده می‌باشد.

۴ - صرفه‌جوییهای ارزی

با استفاده از استقراض خارجی در امور زیربنایی تولید و سرمایه‌گذاریهای ثابت و افزایش تولید کالای مورد نیاز جامعه، بخش عظیمی از واردات کشور که به صورت کالاهای مصرفی و با ارزش افزوده اقتصادی زیادی همراه است - در داخل مملکت تولید می‌گردد و در نتیجه مقادیر زیادی از ارزهای تخصیص داده شده به این قبیل کالاهای صرفه‌جویی می‌شود و می‌تواند در زمینه‌های دیگری بکار رود.

۵ - افزایش اشتغال مولد

به دنبال افزایش تولید و ایجاد مراکز اقتصادی و صنعتی جدید، اشتغال جدید بوجود می‌آید و نیروی کار می‌تواند جذب مراکز تولید شود. اصولاً وضعیت اشتغال در هر جامعه، تصویر گویایی است از وضعیت بخشهای اقتصادی آن جامعه در حالت‌های رونق یا رکود اقتصادی. اشتغال ناقص و بیکاری پنهان و آشکار موجب می‌شود بالاترین و والاترین سرمایه‌های ملی هر کشور یعنی نیروی انسانی از مسیر مستقیم و مصالح عمومی جامعه خارج و به سرانگشت سقوط و نابودی سوق داده شود. کار مفید و تولیدی که شاید از زیباترین و با ارزش‌ترین نشانه‌های هستی و حیات انسان است در محیطی که امکان بروز استعدادها و خلاقیت‌ها فراهم باشد، می‌تواند شکوفا شود و به اوج خود برسد. بدیهی است پی‌آمدهای چنین موهبتی چیزی جز خودکفایی، خوداتکایی و استقلال اقتصادی کشور نخواهد بود.

نتیجه‌گیری

بررسی اجمالی و تطبیقی کشورهای مختلف جهان از بعد از جنگ جهانی دوم و بهره‌گیریهای مطلوب و نامطلوبی که از «استقراض» در بازسازی و پیشرفت اقتصادی کشور خود داشته‌اند، گویای این حقیقت است که استقراض بخودی خود هم می‌تواند مؤثر و مفید باشد و هم بی‌فایده و زیانبار. بنابراین می‌توان گفت که استقراض به مثابه یک شمشیر دو لبه می‌باشد که عملکرد و حاصل کار آن به عامل و نحوه عمل و چگونگی استفاده از آن بستگی دارد.

نمونه‌های تلخ و شیرین از این تجربه کشورهای ژاپن، چین، آلمان و پرو، آرژانتین، ونزوئلا، برزیل مکزیک و... می‌باشد که در هر یک از آنها آثار مثبت یا منفی استقراض ناشی از تأثیر عوامل دیگر بوده است.

برای اینکه در کشوری استقراض بتواند اثربخش و کارساز باشد، می‌باید شرایط لازم برای این کار فراهم گردد. از جمله عوامل بسیار مهم در این رابطه وجود مدیران علاقه‌مند و دلسوز می‌باشد تا با بررسی و مطالعه کافی بتوانند برنامه‌های کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت واقعی و هماهنگ تهیه نمایند. بدیهی است تخصیص بودجه و منابع مالی برای اجرای هر برنامه‌ریزی بسیار ضروری و لازم است. چنانچه منابع درآمدهای ملی و داخلی تکافوی نیازهای ارزی کشور را ندارد، آن وقت می‌توان استفاده از منابع خارجی را مورد مطالعه قرار داد.

نکته‌ای که یادآوری آن لازم می‌باشد این است که اگر قرار باشد باز پرداخت بهره و اقساط وام خارجی از محل صدور و فروش نوعی ماده اولیه بعمل آید، پس می‌توان در مطالعات و بررسیهای اولیه

این راه کار را نیز مطرح نمود که آیا بهتر نیست به صورت معاملات تهاتری، ماشین آلات و مواد اولیه تولید و تکنولوژی را با همان ماده اولیه مورد نظر مبادله کرد تا از پی آمدهای ناشی از استقرار خارجی فراغت حاصل شود.

به طور کلی همان گونه که در دادوستدهای بین افراد معمول است چنانچه شخص قرض گیرنده از موقعیت اقتصادی و اجتماعی خوبی برخوردار باشد، شرایط وام مناسب تری برایش قائل می شوند، برای کشور قرض گیرنده نیز اگر از انسجام و مدیریت قوی با برنامه هائی روشن و مؤثر برخوردار باشد، کشورها و مؤسسات قرض دهنده با دید بهتر و عادلانه تری با قضیه برخورد می کنند.

یکی دیگر از مسائلی که استفاده از استقرار خارجی را با موفقیت توأم خواهد کرد، نحوه مصرف، چگونگی استفاده و مکانیزم نظارت و کنترل در اجرای کار و بالاخره وضعیت بهره برداری و اصلاح نواقص و اشکالات احتمالی است که به طور خلاصه می توان در چند بند به شرح زیر بیان کرد:

- ۱ — بازنگری در عملکرد گذشته و جمع آوری و استنتاج تجربیات حاصل.
- ۲ — تعیین اهداف آینده متناسب با ظرفیت و توان کشور.
- ۳ — برنامه ریزی جهت تحقق اهداف در زمانهای مختلف.
- ۴ — تجهیز کلیه نیروها و منابع مالی، انسانی و تکنولوژی کشور در جهت برنامه ها و نظارت بر نحوه اجرای آنها.

بدیهی است موضوع استفاده از استقرار خارجی از این مرحله به بعد مطرح خواهد شد که علاوه بر محل استقرار، شرایط و میزان آن — که می باید بسیار با مطالعه صورت گیرد — نحوه استفاده و بهره گیری از آن در توفیق یا عدم موفقیت نقش بسیار مهم و اساسی دارد.

در پایان یادآوری این نکته لازم است که معمولاً تصمیم گیری مدیران اقتصادی در اخذ استقرار از منابع خارجی به دو عامل اساسی ارتباط خواهد داشت:

اول — بازدهی سرمایه گذاری ناشی از استقرار و مقایسه آن با نرخ بهره پرداختی که می باید از وضعیت مطلوب و مثبت برخوردار باشد.

دوم — محل و نوع سرمایه گذاری که می باید ایجاد درآمد ارزی نماید و در بازپرداخت اصل و بهره اقساط وام که به صورت ارز انجام می شود، مورد استفاده قرار گیرد.

بنابراین، اتخاذ سیاستهای منطقی ارزی و پولی همراه با سیاستهای مالی و اقتصادی سنجیده چنانچه با نظارتی دقیق و مستمر توأم باشد، می تواند پشتوانه ای اطمینان بخش برای «استقرار خارجی» در اجرای طرحهای بازسازی و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور باشد.

منابع

علاقه مندان جهت مطالعه بیشتر می توانند به منابع زیر مراجعه نمایند:

- ۱ — حمزوی، خسرو. وامها و سرمایه گذاریهای خارجی و سیر رشد و توسعه. تهران. دفتر بررسی وامها و اعتبارات بین المللی سازمان برنامه و بودجه.
- ۲ — الهی، همایون. (ترجمه و اقتباس)، دیکتاتوری کارتلها، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳.

- ۳- سازمان صنایع ملی و سازمان برنامه (ترجمه)، اقتصاد ایران، تألیف ج باریر، تهران، مؤسسه حسابرسی سازمان صنایع ملی، ۱۳۶۳.
- ۴- دکتر تهرانی، سیاست و رشد اقتصادی.
- ۵- دکتر منوچهر زندی حقیقی، مالیه عمومی، بودجه و خزانه، انتشارات آذر، چاپ سوم.
- ۶- توسعه اقتصادی، ترجمه رضا صدوقی، تألیف چارلز پ. کیندل برگر، از انتشارات مدرسه عالی مدیریت گیلان.
- ۷- مجله‌های اقتصادی و گزارشها و انتشارات دفتر اقتصاد کلان، سازمان برنامه و بودجه، معاونت امور اقتصادی و بین‌المللی وزارت امور اقتصادی و دارایی، بانک مرکزی ایران، مرکز آمار ایران، و مقالات اقتصادی روزنامه‌ها و نشریات کشور.